

СПРИЙНЯТТЯ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬНОГО ЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ ЕМІГРАЦІЄЮ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЕЛЕКТРОННОЇ БІБЛІОТЕКИ «DIASPORIANA»)

Міщанин Василь Васильович

доктор історичних наук, доцент; доцент кафедри модерної історії України та зарубіжних країн,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

E-mail: vasyi.mistchanyn@uzhnu.edu.ua

Scopus Author ID: 56031499200

<http://orcid.org/0000-0002-1705-0333>

У статті аналізуються матеріали електронної бібліотеки «Diasporiana» стосовно сприйняття українською еміграцією радянського суспільного ладу. У бібліотеці видання поміщені у форматах pdf та djvu, що дає можливість сучасному досліднику бачити «живу» книгу, чітко і правильно оформляти науковий апарат. Відзначаємо, що погляд авторів цих робіт на радянську абсолютно різнився від пануючої в Радянському Союзі марксистсько-ленінської історіографії, публічних виступів комуністичних ідеологів чи публікацій у цензурованій пресі. Автори досліджень на власній долі відчували всі принади радянського життя і переважна більшість з них із об'єктивних причин змушена була покинути рідні домівки вже в 1939 р., коли західноукраїнські землі були «звільнені» військами Червоної армії і тут встановилась радянська влада. Своїм завданням вони ставили розкрити «фальш кремлівської пропаганди». Виникнення Радянського Союзу дослідники діаспори бачать крізь призму імперських устремлінь Росії і зауважують, що замість Російської імперії появилася нова імперія – Союз Радянських Соціалістичних Республік. Їх цікавлять також умови та причини створення СРСР, роль «московського націоналізму» в цьому процесі, спільні та відмінні риси російського і радянського імперіалізму тощо. Науковці добре розбираються у поняттях «більшовизм», «сталінізм». Умовно, праці дослідників української діаспори, представлені в електронній бібліотеці «Diasporiana», можемо згрупувати за наступними критеріями стосовно предмету дослідження: «Імперіалізм», «Національна політика в СРСР», «Русифікація», «Роль репресивних органів у підтримці державного устрою Радянського Союзу», «П'ятирічки в СРСР», «Комуністична система освіти» тощо. Окремі праці присвячені історії західноукраїнських земель до та після Другої світової війни, поширення радянського способу життя в країнах Центрально-Східної Європи, зокрема Чехословаччині. Але мусимо констатувати, що розповсюдження цих чи подібних праць в Радянському Союзі було абсолютно неможливим. В сталінські часи звинувачення в антирадянщині передбачало тривалі терміни ув'язнення, а то й розстріл. Та й пізніше проникнення цих книг до СРСР через «залізну завісу» було неможливим. Та все ж поява таких праць, на нашу думку, мала на меті протистояти комуністичній пропаганді в світі.

Ключові слова: радянська діаспора, Радянський Союз, більшовизм, комунізм, імперіалізм, українська еміграція, дослідники, бібліотека «Diasporiana».

Постановка проблеми. Історична наука незалежної України лише критично і досить обмеженим чином може покладатися на результати і положення досліджень радянського періоду. Це жодним чином не є нігілістським запереченням чималого наукового здобутку попереднього етапу вивчення проблем радянської України. І не вина окремих учених, що вони примушені були творити тільки за існуючими жорсткими ідеологічними нормами. Роботи, які б хоч найменше суперечили «партиї» і «класовості», не мали шансу побачити світ у СРСР та радянській Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висловлюватися вільно про існуючий у Радянському Союзі суспільно-політичний та соціально-економічний лад, національну та релігійну політику, можна було тільки за кордоном. Але доступ до цих праць широкому читачеві (та й радянським науковцям) був суворо обмежений. Дослідники з України, які з певних причин покинули СРСР, все ж намагалися донести світу всю правду про Радянський Союз. Нині цю літературу можемо знайти у вільному доступі в електронній бібліотеці diasporiana.org.ua.

Створення бібліотеки «Diasporiana» – проект із збереження інтелектуальної спадщини української еміграції, а вже сформована колекція, спрямована на поширення знань про українську еміграцію та її досягнення. Інформаційний ресурс надає доступ до наукової літератури в галузі суспільно-гуманітарних дисциплін. Одна із цілей проекту – забезпечення рівної можливості безкоштовного доступу користувачів до надбань української еміграції за допомогою глобальної мережі Інтернет.

Ініціатором створення електронної бібліотеки української діаспори «Diasporiana» став Інститут журналістики і масової комунікації Класичного приватного університету (Запоріжжя). У «Концепції електронної бібліотеки "Diasporiana"» зазначається: «Маючи у фондах велику кількість рідкісних і цінних еміграційних документів та видань різних років, доступ користувачів до яких може бути обмежений через їх відсутність у більшості бібліотек та архівів України, ми сподіваємось, що створення цифрових копій таких видань є одним із пріоритетів їх збереження та надання вільного доступу до них через мережу Інтернет як науковцям, так і всім бажаючим»

[Концепція]. Проект має просвітницьке (поширення знань про українську еміграцію та її досягнення) та наукове (сприяння глибокому вивченню теми (предмету) науковцями і фахівцями в галузі суспільних і гуманітарних дисциплін) завдання. До роботи проекту можуть долучатися всі охочі. Оцифрування матеріалів, які мають суспільну, історико-культурну та наукову цінність відбувається у форматах PDF та DJVU.

Метою нашого дослідження став відбір і аналіз літератури, розміщеної в електронній бібліотеці «Diasporiana», що стосується сприйняття українською еміграцією радянського суспільно-політичного ладу. Нині сайт містить 17 категорій, у яких розміщено понад 19 000 примірників різнопланової літератури, яка стосується історії та культури України. Відзначимо, що ми не досліджували найбільшу категорію сайту «Періодика» (8 967 газет і журналів). Свою дослідницьку діяльність ми зосередили на пошуці монографічної літератури стосовно сприйняття радянської дійсності українською еміграцією, розміщених у категоріях «Україніса» (2 280 брошур і монографій), «Ідеологія» (1 201) та «Історія» (588).

Виклад основного матеріалу. Нами проаналізовано понад два десятки робіт української діаспори, поміщені на сайті електронної бібліотеки «Diasporiana». За ідеологічним поглядом ці роботи мають антикомуністичну спрямованість. У свій час навіть відомі марксист Марсель Лібман та Ральф Мілібенд відзначали, що: «Від перших днів більшовицької революції антикомуністи зображували радянський «комунізм» у максимально похмурій тональності. Зі свого боку, у період від 1917 року до ХХ з'їзду КПРС і «таємної доповіді» Хрущова, комуністи та значна частина інших носіїв лівих переконань старалися описувати цей режим за допомогою якомога світлішої гами та рішуче відкидали будь-яку критику СРСР як звичайнісіньку буржуазну пропаганду, вигадки й брехню» [Лібман, Мілібенд]. По закінченню Другої світової війни, а особливо з початком холодної війни, антикомуністичні ідеї розповсюджували за допомогою різноманітних засобів і джерел – газет, радіо і, телебачення, фільмів, статей, памфлетів, книжок, промов, проповідей, офіційних документів тощо. Тому література української діаспори про Радянський Союз зайняла свою нішу. Щоправда більшість праць видавались за власний рахунок, або на пожертви благодійників, виходили українською мовою і мали невеликі тиражі. Сподіватись на їхнє поширення в Радянській Україні не приходилося.

Першими такими науковими розвідками про радянську дійсність стали праці втікачів із західноукраїнських земель від «визволителів» у 1939 – 1941 рр. та повоєнного періоду. Саме вони починають розмірковувати і описувати своє бачення радянського «щасливого життя».

Спробуємо згрупувати праці представників української діаспори за предметом дослідження. Можемо умовно виділити такі блоки проблем: «Імперіалізм», «Національна політика в СРСР», «Роль репресивних органів у підтримці державного

устрою Радянського Союзу», «Будівництво комунізму», «Радянська система освіти» тощо.

Імперіалізм. Дослідники-емігранти саме виникнення Радянського Союзу бачать крізь призму імперських устремлень Росії. «В процесі народження і поширення большевизму в ньому проявилися всі прикмети і ознаки московського духа і типової поведінки російського суспільства» [Трохименко, 1947, с. 5], – констатує у 1947 р. дослідник П. Трохименко. Він також подає і своє трактування понять «більшовизм» та «сталінізм»: «Большевизм підніс звирячий терор до державного принципу. Сьогоднішній більшовизм – це червоний від крові сталінізм, що є рештками комуністичних догм, які в цілісності підпорядковані тактиці вимушених життям компромісів...», «Сталінізм викривив комунізм у всіх ділянках його ідеологічної і соціально-політичної програми. Він пішов по шляху творення мілітаристської й бюрократичної держави, що намагається себе закріпити на базі московського націоналізму й державного капіталізму». Характеризуючи сталінський режим автор пише: «Сталінський режим – це навіть не диктатура партії комуністів, це нічим не обмежена деспотія людини, що знісши самого себе на височінь «геніального вождя» і «атца народів» – порядкує життя величезної країни по власній уподобі, спираючись на гурт підібраних преторіанців – "апаратчиків"» [Трохименко, 1947, с. 28].

Розмірковувати над поняттями суспільного устрою в СРСР та терміном «сталінізм» береться ще наприкінці 1930-х – на поч. 1940-х років М. Сціборський. Його праця «Сталінізм» двічі перевидавалась у Празі українською мовою [Сціборський, 1938; Сціборський, 1942]. Автор, зокрема, пише: «В площині світоглядівій й теоретичній – комунізм й соціалізм тотожні явища. Їх обох зродила спільна доктрина марксизму, з її матеріалістичним розумінням історичного розвитку, діалектикою, класовою боротьбою, соціальною революцією та планом створення бездержавно-інтернаціонального соціалістичного суспільства. Кажучи теоретично комунізм є продовженням і практичним завершенням соціалізму» [Сціборський, 1938, с. 1]. Після революції 1917 р. комунізм в СРСР тримався на трьох основних засадах – політичній диктатурі, соціалізації засобів господарського виробництва, комуністичному споживанні матеріальних благ. Подає автор і характеристику сталінізму: «Формально ісповідуючи старі догмати сталінський большевизм практично вже давно відмовився від теорій, що стимулювали розгонові силу первісного комунізму в часи його революційної «весни». Сьогоднішня большевицька доктрина (коли цим терміном взагалі можна назвати хаотично нагромаджене «словоблудіє» сталінізму!) – це вже не марксизм, навіть не ленінський комунізм; це «сталінізм», в якому безграмотна схоластика спрIMITизованої первісної догми змішана з диктованими життям і виродження комунізму спекулятивними компромісами» [Сціборський, 1942, с. 14]. Підтримка такого ладу базується на «червоному терорі».

Дослідники М. Шульга та Ю. Ковтун називають існуючий в Радянському Союзі лад «симбіозом марксизму і Московської духовності». У ньому, посилаючись на вислів В. Леніна, що «інтерес (не по хлопськи сприйнятої) національної гордості великоросів збігається з соціалістичним інтересом великоруських (і всіх інших) пролетарів», автори відзначають, що в московському більшевизмі поєднано: «1). Марксієвський пролетарсько-класовий матеріалізм і атеїзм всевітнього пролетаріату з московським нігілізмом, фаталізмом, аскетизмом і віронетерпимістю до інако-віруючих. 2). Марксієвський пролетарсько-класовий інтернаціоналізм всевітнього пролетаріату з московським націоналізмом (шовінізмом). 3). Марксієвський пролетарсько-класовий імперіалізм всевітнього пролетаріату з московським націоналістичним (шовіністичним) імперіалізмом. 4). Марксієвський пролетарсько-класовий патріотизм всевітнього пролетаріату у відношенні до СРСР – «батьківщини всевітнього пролетаріату» – з московським націоналістичним (шовіністичним) патріотизмом у відношенні до Московії (Росії)... 5). Марксієвський пролетарсько-класовий месіанізм всевітнього пролетаріату, іменем СРСР – «батьківщини всевітнього пролетаріату» – з московським націоналістичним (шовіністичним) месіанізмом, іменем «Москви – Третього Риму» [Шульга, Ковтун, 1948, с. 10].

Інший дослідник схиляється до думки, що імперські устремління росіян з революцією 1917 р. нікуди не зникли, лише замість Російської імперії появилася нова імперія СРСР: «Росіяни-комуністи збройно і жорстоко скоріше чи пізніше окупували ці народи, а для зовнішнього світу видали найбільше поступову конституцію. Нею вони намагалися закривати і далі чисто імперіалістичні підбивання народів... Емігранти-росіяни... вже насмілилися заступати вже не руський народ, а ... народи Росії, покриваючи цим терміном поневолені, окуповані Росією народи. Росіяни емігранти і навіть соціалісти ідуть на самозванство, хочуть репрезентувати не тільки чужі, а й ворожі їм народи» [І-с, 1952, с. 5]. Для цього активно використовується термін «советський» у розумінні «російський» чи «Росія», усуваючи на другий план термін «руський» що означав збірну назву мешканців Російської імперії чи Радянського Союзу [І-с, 1952, с. 7].

Висловився дослідник і про імперські устремління СРСР в рамках Другої світової війни: «Карпатську Україну, на яку зазіхав уряд Миколи ІІ, Сталін відібрав від свого союзника Бенеша. Північну Буковину, що за царя мала бути прилучена до Росії, совети загарбали в році 1940. При цьому навіть не лякались порушити угоду з Гітлером. Про підпорядкування Чехословаччини царська Росія мала проблематичні розмови з міродайними чехами Крамаржем і Масариком. Советський Союз вже використовує й цю країну як свого сателіта. Щоправда, для цього переступлено через трупи Бенеша, сина президента Масарика й інших. Окупувавши Румунію, Болгарію й Мадярщину, Советський Союз виконав намічену царями місію і на Балканах» [І-с, 1952, с. 63].

Порівнюючи царський імперіалізм та імперські устремління СРСР автор вказує на їх відмінності як у теорії, так і на практиці. Якщо імперські домагання дореволюційної Росії зводилися, в основному, до прямих військових конфліктів проти ослаблених країн, то СРСР мав далеко більші цілі. «Царський імперіалізм легше було задовольнити ніж советський. За старої Росії можна було дійти до тієї чи іншої мирної угоди, знайти якийсь компроміс. – Пише автор. – Але советські диктатори вимагають, щоб усі діяли під їхній диктат... Теперішня диктатура шукає завжди опертя в т. зв. «народних рухах» їх вона сама викликає й створює і лише при невдачі, на крайній випадок, уживає військо» [І-с, 1952, с. 65].

Розбіжності у російському і радянському імперіалізмі бачить і П. Страдник, який пише: «...доцільніше й згідніше з правдою говорити радше про советський комуністичний імперіалізм, аніж про московський. Советський імперіалізм, як незмінне прагнення до світового панування, то ясний і незаперечний факт. Але чи тут мова може йти про національне московське панування, чи злочинне інтернаціональне комуністичне панування» [Стадник, 1972, с. 5]. На його думку, комуністи не дивлячись на національну приналежність, суть прихильниками жорстокої ідеології Маркса-Енгельса-Леніна.

Національна політика в СРСР. Інша авторка, яка займалася дослідженням радянського імперіалізму Олександра Сулима, здійснила його періодизацію. Вона виділяє п'ять його етапів: 1) липень 1941 – серпень 1946 – період лібералізму в національній політиці; 2) серпень 1946 – січень 1949 «закріплення російського великодержавництва в советській інтерпретації»; 3) 1949 – 1950 рр. боротьба з космополітизмом і відхід від Маркса в бік Російського націоналізму; 4) 1951 – 1953 рр. – часи русифікації, творення соціалістичних націй; 5) 1953 – 1955 формальні поступки національним силам із паралельним процесом «російської духовно-імперіалістичної експансії» [Сулима, 1955, с. 4]. О. Сулима підводить підсумок, що «Советська політика виявляє несміливі спроби перетворити українців у «другу націю» в помічника для здійснення російських плянів панування над світом» [Сулима, 1955, с. 23].

У подібному руслі розглядають національну політику Радянського Союзу й М. Данько «СССР – в'язниця народів [Данько, 1947] та Д. Андрієвський «Російський колоніалізм та Советська імперія» [Андрієвський, 1958].

Дослідник М. Ковалевський під грифом інституту для вивчення історії та культури СРСР видав монографічне дослідження «Опозиційні рухи і національна політика СРСР (1920 – 1954)». У ньому він досліджує національне питання після революції 1917 р. на просторах колишньої Російської імперії, обґрунтовує теоретичні підстави національної політики СРСР (розбіжності між теорією і практикою, між встановленими засадами і практичним вирішенням національних проблем), вказує на формування української опозиції в КП(б)У («боротьбізм», «хвильовизм»), описує справу

«Спілки визволення України». Новим етапом української опозиції вважає завершення Другої світової війни, коли «Галичина, західня Волинь, Буковина, Закарпаття і українська частина Басарабії увійшли до складу УРСР і тим самим український елемент в системі советської федерації вийшов з другої світової війни значно зміцнений» [Ковалевський, 1955, с. 65]. Цьому сприяв партизанський рух організований УПА, який боровся спочатку проти нацистської, а згодом радянської окупації. З 1950 р. послаблений національний рух міняє тактику перейшовши до «конспіративної боротьби».

На думку сучасних дослідників, творення нової російської імперії особливо актуальним є в наш час: «через сто років після того, як слово «Імперія» зникло з назви російської держави, це поняття переживає новий пік популярності в якості ідеологічного кліше, що дає характеристику найрізноманітнішим процесам, подіям і явищам російської дійсності – від культури до внутрішньої і зовнішньої політики» [Полянничев].

Дослідженню життя 5 469 000 українців на теренах Радянського Союзу поза межами УРСР присвячене дослідження Михайла Г. Марунчака [Марунчак, 1974]. У ній, окрім причин появи українських поселень, автор описує культурні і національні змагання тих народів де виникли українські поселення, наводить паралелі між українськими поселеннями у західному світі та поселеннями в СРСР. Він, зокрема, пише: «З уваги на монокультурні концепції, які все більш і більш беруть верх в західному політичному світі... українська діаспора має всі дані на свій дальший культурний розвій. Інакше укладається це питання в РСФСР та азійських республіках, де разом проживає понад одинадцять мільйонів українців, з чого п'ять і пів мільйона признає себе українцями, приблизно п'ять мільйонів кривою рукою урядовців записано до інших національностей, зглядно зрусифіковано...» [Марунчак, 1974, с. 231–232]. Вихід із цієї ситуації автор бачить у ініціюванні республіканським центром перед Москвою питання про статус українців у Радянському Союзі, хоча б «до тих позицій, які були гарантовані за часів наркомату М. Скрипника» та протистояння наступним переселенським акціям.

Роль репресивних органів у підтримці державного устрою Радянського Союзу. У 1955 р. у Мюнхені під грифом інституту для вивчення історії та культури СРСР вийшла робота Г. Сова «До історії большевицької дійсності (25 років життя українського громадянина в СРСР)». Як сподівався її автор, «емігрантська мемуарна література має своєрідний характер..., розкриває «залізну заслону» і показує небувалу трагедію мільйонів людей..., розкриває фальш кремлівської пропаганди» [Сова, 1955, с. І]. Описово події доведені до часу вигнання німців з території України (1943). У двох розділах автор порівнює «роки большевицькі» та німецький терор. У ній пересічний мешканець, колишній громадянин СРСР Г. Сова описує сприйняття ним «часів революції», «мирного будівництва

соціалізму». Він зупиняється на характеристиці фінансово-податкової політики СРСР, профспілок, законодавства, слідчих та судових органів НКВС, становища політичних в'язнів у радянських концтаборах та інші прояви «большевицтва, який сьогодні творить державну систему» [Сова, 1955, с. IV]. Перемогу «большевицтва» вбачає у кадрах, які «своїм революційним фанатизмом динамікою роботи робили більшовизм набагато сильнішим за його противників», а укріплення у нищенні церкви, коли чинився «моральний та фізичний терор спочатку супроти достойників церкви, а пізніше і супроти кожного віруючого». Про колективізацію і голодомор 1930-х років він пише, що «це був трагічно летаргічний сон під впливом патентованого терору. Але терором були загипнотизовані і самі голодні». «Советська система терору, – за словами автора, – знає три установи терору, що, відмежовані різними політичними цілями носили різні назви ЧК, ГПУ, НКВД (МВД)» [Сова, 1955, с. 5, 8, 20, 33–34].

У передмові до свого видання «Від опричинни до КГБ» С. Мечник відзначає, що «КГБ, як опричинни чи охоранка, виконує доручення московської імперської влади. Раніше були білі царі, сьогодні червоні вожді, але дух великодержавности з агресивними цілями не змінився» [Мечник, 1981, с. 5]. Про «возз'єднання» Закарпаття з УРСР С. Мечник пише як про спецоперацію Кремля: «Ген. Абрагамов мав завдання підготувати все, щоб Карпатська Україна «добровільно» приєдналася до УРСР. Треба було усунути всі чеські впливи й довести, що закарпатські українці не хочуть нічого спільного мати з чехами. НКГБ мав докази, що коли поставити питання перед українцями, куди б вони бажали приєднатися, – до ЧСР чи УРСР? – вони виберуть ЧСР» [Мечник, 1981, с. 258]. Таким доказом служив масовий вступ закарпатців до чехословацької армії. НКДБ не маючи можливості діяти відкрито «мусів діяти виключно агентурним шляхом».

«Будівництво комунізму». Книга Миколи Приходько, писана в період холодної війни мала на меті розвіяти масовану пропаганду СРСР про переваги радянського способу життя: «Сьогодні мільйони людей за межами радянських кордонів мають теплі почуття до комунізму, бо все, що вони знають про нього, – доноситься їм через радянську пропаганду» [Prichodko, р. 8]. Тут автор наводить приклад «сліпої віри в руських» (копіювання «радянських перетворень») комуністичного уряду Чехословаччини, яке «після першої ліквідації промисловців та землевласників, урядовців і військових... тепер ліквідує т. зв. «куркулів» (кращих господарів), називаючи їх ворогами народу. Але це розуміння наступило пізно. Як і в інших країнах «звільнених» «братами-слов'янами» [Prichodko, р. 11]. Автор порівнює диктаторські режими Гітлера і Сталіна відзначає, що вони змагалися у своїй жорстокості по відношенню до українців. Тільки від сталінського голодомору (щоб загнати людей у колгоспи) загинуло близько 7 мільйонів українців [Prichodko, р. 12].

Справедливо відзначає, що «Реальна правда, вся правда про комуністичний режим в СРСР буде

вивчена і доказана тільки тоді, коли червоний тоталітаризм буде знищено так само, як було знищено нацизм [Prichodko, p. 18]. Поки робітники вірили що їм будуть належати фабрики й заводи, селяни – що стануть володарями землі, інтелігенція – у обіцяні свободи: слова, друку, волевиявлення, народи – у право націй на самовизначення, «більшовики в Москві спокійно, але методично посилювали контроль над ключовими посадами в уряді та промисловості» [Prichodko, p. 19].

Це все робилося за допомогою ЧК, тайної поліції, згодом відомої як ГПУ, НКВС, МВС. У всіх регіонах Росії (СРСР), і особливо в Україні (якій належало майже 50 процентів промисловості і ресурсів ССРСР, була незамінна для радянського плану), покотилась хвиля тероризму яка несла тисячні жертви. «ЧК» спочатку ліквідувала фабрикантів, землевласників, армійських офіцерів, опозиційних політичних лідерів і вищих цивільних службовців. «Вороги революції», «Українські націоналісти» заклеювали в радянській пресі. ЧК ж проголошена «вірною хранителькою революції». У кожному населеному пункті ЧК, разом з членами комуністичної партії, вміло граючи на класовому поділі, намагались породити підозри й ненависть між різними соціальними групами, виключивши можливість єдиного опору. Москві вдалось у зародку придушити національну боротьбу в Україні та інших других національних регіонах [Prichodko, p. 20].

Висловився і про «звільнення» Західної України у 1939 р. яке супроводжувалося масовими арештами: «Першими стали політики і громадські лідери, за якими йшли сім'ї тих, хто втік до радянського вступу. За ними всі, хто насмілювався протестувати проти якогось тоталітарного наказу, та ідеалістів, які ще вірили в свободу для людини і країни. Тисячі цих «освободжених братів» були відправлені в Сибір або заточені у в'язницю та піддалися тортурам» [Prichodko, p. 47]. При цьому Москва з всім тиском своєї пропаганди створювала враження у Радянській Україні та в інших місцях, що вона дійсно звільняє Західну Україну від панування Польщі [Prichodko, p. 48].

Результати такого «звільнення», «крізь призму переживань і досвідів львівських громадян», видрукувала Мілена Рудницька у збірнику «Західна Україна під большевиками». Це спомини тих, хто перебуваючи під «радянським режимом мав змогу ознайомитися докладно з якоюсь ділянкою життя та нових порядків». Як зауважує редакторка М. Рудницька, «на канві особистих спогадів співробітники збірника з'ясовують часто й деякі основні проблеми совєтської системи» [Західна Україна під большевиками, 1958, с. 6]. Сім розділів, названих за більшовицькими сентенціями («Нове щасливе життя», «Релігія – опіум для народу», «Найпередовіша школа світу, найщасливіша молодь», «Досягнення соціалістичної культури», «Рай трудящих», «Батьківщина селян», «Вороги народу») розкривають всю суть комуністичної системи.

Комуністична партія України. Описуючи становлення комуністичної партії України професор

О. Юрченко у своїй роботі, яка вийшла під грифом «Інституту для вивчення СРСР», так охарактеризував національну політику більшовиків України – «обов'язком «кожного чесного українського комуніста»... було "розкривати перед широкими трудящими масами України контрреволюційну природу державних змагань дрібної буржуазії й прагнути всіма засобами до тіснішого згуртування українських робітників і селян з їхніми російськими братами"» [Юрченко, 1962, с. 107]. Вже в травні 1920 р. в резолюції I з'їзду КПУ українські комуністи висловилися за «якнайтісніший зв'язок з сов. Росією "на засадах пролетарського централізму"». КПУ діючи за програмою і статутом РКП, виходячи з «революційної доцільності», не ставила ключовим питання української державності. Це й не дивно, адже підтримку КПУ знаходила, в основному, серед частини міського робітництва, декласованого міського та містечкового елемента неукраїнської національності або зденационалізованого. Кількісний ріст більшовицької партії не мінняв її соціального складу. КПУ як в суспільно-політичному, так і національному розумінні лишалася чужою для більшості українського народу. Головні завдання, які ставилися перед українськими комуністами у 1918-1920 рр. особисто В. Леніним, були «розв'язання корінних питань соціалістичної революції, зміцнення диктатури пролетаріату» [Юрченко, 1962, с. 110].

З ростом рядів партії збільшується й відсоток у ній українців. Якщо у 1920 р. відсоток українців у КП(б)У становив 18% (у партійному і радянському апараті – 12%), у 1938 р. – у партійних і державних органах 65% росіян і 35% українців, то на поч. 1954 р. серед секретарів обкомів українці склали 72% і росіяни та ін. – 28%. Та все ж таки відсоток комуністів в Україні був удвічі меншим ніж загалом по Радянському Союзу, і на жовтень 1952 р. (XIX з'їзд КПРС) становив 11% всього складу КПРС [Ковалевський, 1955, с. 71]. Дослідники відзначають, що після Другої світової війни і особливо по смерті Сталіна: «Платформа імперіалістичного централізму, яку Сталін розвинув до тої міри, що автономічні статuti договірних республік перестали мати реальне значення, поволі відсувається на дальний плян. Під знаком нових обставин вона піддається ревізії в напрямку поширення «республіканського» автономізму» [Ковалевський, 1955, с. 73].

П'ятирічки. Окремі дослідники намагалися прослідкувати місце і роль України в народногосподарських планах СРСР. Зокрема М. Трихрест вказує на мілітаризацію четвертого п'ятирічного плану, неправильний розподіл капіталовкладень між центром та республіками, пропагандистське забезпечення кампанії, використання праці ув'язнених, зниження матеріального та культурного рівня народу. На його думку, більшовицька влада «поступово перетворює західні терени і в тому числі Україну на сільсько-господарський, ва відтак узалежнений від промислового центру додаток» [Трихрест, 1948, с. 9]. Разом з тим, дослідник відзначає експлуатацію сировинних запасів України.

Пишучи про неправдивість (завищення) цифрових даних стосовно виконання четвертої п'ятирічки, виділення незначних коштів на відбудову для УРСР, А. Качор висловлює думку, що «п'ятирічка, подібно як і попередні діяла на терені українських земель з метою поглибити процес русифікації і якнайбільше економічної експлуатації багатств України в користь більшовицького центру» [Качор, 1953, с. 4]. Процеси «русифікації» він бачить у всіх здійснюваних більшовиками господарських акціях – «соціалізації», «колективізації», «індустріалізації», «технізації», «пролетаризації».

Дослідник Є. Пизюр зупинився на дослідженні питання укрупнення колективних господарств в СРСР в 1950 році (цей процес відбувався на теренах Закарпаття синхронно з Радянським Союзом). У цьому він бачить не стільки економічне підґрунтя, як черговий наступ на селянство: «Укрупнення колгоспів являється походом проти селянства як соціальної верстви, точніше, мова тут про трансформацію селянства на ідентичну до робітництва клясу, про можливе його найбільше уподібнення до робітника на фабриці» [Пизюр, 1952, с. 46].

Комуністична система освіти. Окремі автори зупинилися й на системі комуністичної освіти та виховання в СРСР. Так, дослідник І. Крилов відзначав: «Комуністична партія добре тямил, що праця на ідеологічному фронті виховання й перевиховання народніх мас, прищеплювання їм, впоювання в них нової, комуністичної ідеології й моралі – стане колосальною підмогою на шляху зосередження абсолютної влади в руках комуністичної партії, і призведе її до опанування всім життям окупованої країни» [Крилов, 1956, с. 37]. Завдання з втілення задуманого покладалися на створений Народний Комісаріат Освіти УРСР, який керувався вказівками комуністичної партії. НКО був свого роду комуністичним форпостом, ідеологічного фронту, центром, через який Відділ Культури і Пропаганди ЦК ВКП(б) – ЦК КПРС реалізує свої плани комуністичної освіти і виховання [Крилов, 1956, с. 39].

«Марксизм-Ленінізм пронизує весь уклад життя советських громадян усіх національностей, починаючи від абеткових школярів і кінчаючи високими навчальними закладами як в Україні, Московщині, Білорусі та деінде. У школах домінує соціально-політичне виховання, не в національному дусі, а в советському дусі й патріотизмі. А щодо науки, то найперше соціально-політичні дисципліни, облудну науку Маркса-Леніна, а потім уже інші науки. Зо школи людина виходить у життя національно вихолощеною, вихованою в

комуністичному дусі, і вона ненавидить усе національне й так звану буржуазну культуру та людину вільного світу. Людині змалку прищеплюють все советське, пролетарське й комуністичне, незалежно від того, якою мовою вона вчиться» [Стадник, 1972, с. 10], – пише П. Стадник.

Про русифікацію освіти в Радянському Союзі пише в своїй праці І. Коляска: «Із перемогою над нацистською Німеччиною СРСР став великою потугою. Перемогу надто часто признавало Росії; про інших 14 радянських республік забуто. Російський націоналізм і радянський патріотизм ототожнено... Школи і вищі навчальні заклади відкрито наново. Часто мовою викладання в них була російська. Тепер Україна була кріпко об'єднана під опікою «старшого брата». Не було більше потреби з тактичних причин зберігати українську мову» [Коляска, 1970, с. 19].

Висновки. Як бачимо, із охарактеризованої нами літератури розміщеної на сайті електронної бібліотеки «Diasporiana», українські емігранти написали і видали значну кількість монографій про Україну в складі Радянського Союзу, існуючий там суспільно-політичний лад, національну політику більшовиків, економічні та освітні перетворення тощо. Ця література різнопланова за своїм характером – від невеличких брошурок простих втікачів від радянського «світлого майбутнього», до багатосторінкових аналітичних праць поважних професорів. Відзначимо, що всі вони за своєю ідейною спрямованістю писалися з антикомуністичних (антиімперських) позицій.

Як показав історичний розвиток, у багатьох питаннях автори цих праць були праві. Саме порушені дослідниками-емігрантами питання суспільно-політичного устрою СРСР (імперські устремління, диктат комуністичної партії), одержавлення і планова економіка, національна політика спрямована на творення єдиного «радянського народу», нехтування інтересами окремої людини і багато іншого врешті-решт призвели до розпаду СРСР. Радянський Союз як «імперія зла» у 1991 р. пішов у небуття, а Україна здобула незалежність. З цього часу в Україні виросло ціле покоління молодих людей, які про Радянський Союз знають хіба що з підручників. Проте саме їм сьогодні приходится боронити незалежність України від примарних намагань окремих «правонаступниць» заново відродити СРСР.

Подальші пошуки у розробці даної проблеми вбачаємо в опрацюванні матеріалів найбільшої категорії сайту бібліотеки «Diasporiana» – «Періодика», який містить майже 9 000 примірників газет і журналів.

Список використаних джерел

- Prichodko, N., *Communism in reality*, Toronto, 64 p.
 Андрієвський, Д., 1958. *Російський колоніалізм та Советська імперія*, Париж: Національне видавництво в Європі, 109 с.
 Данько, М., 1947. *СССР – в'язниця народів*, Буенос Айрес: Українське видавництво «Перемога», 37 с.
Західня Україна під большевиками, IX. 1939 – VI. 1941., 1958. Збірник за редакцією Мілени Рудницької, Нью Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка в Америці, 494 с.
 І-с, В., 1952. *Імперіалізм Московщини, Росії та Совецького Союзу.*, Торонто, 110 с.
 Качор, А., 1953. *Господарство України в системі СССР (на тлі четвертої п'ятирічки)*, Вінніпег: Комітет українців Канади, 127 с.

- Ковалевський, М., 1955. *Опозиційні оруддя і національна політика СРСР (1920-1954)*, Мюнхен, 83 с.
- Коляска, І., 1970. *Освіта в Радянській Україні* / переклад з англійської з доповненнями та додатками, Торонто, 246 с.
- Концепція електронної бібліотеки «Diasporiana». [Online]. Доступно: <http://diasporiana.org.ua/pro-proekt/> (дата звернення: 08.03.2020).
- Крилов, І., 1956. *Система освіти і виховання в Україні (1917-1930)*, Мюнхен, 96 с.
- Лібман, М., Мілібанд, Р. *Роздуми над антикомунізмом*. Передмова редакції «Jacobin». [Online]. Доступно: <https://commons.com.ua/uk/rozdumi-nad-antikomunizmom/> (дата звернення: 12.03.2020).
- Марунчак, Г. Михайло, 1974. *Українці в СРСР поза кордонами УРСР*, Вінніпег, 248 с.
- Мечник, С., 1981. *Від оприччини до КГБ духовність московського імперіалізму*, Мюнхен, 332 с.
- Пизюр, Є., 1952. *Новий фрагмент советської аграрної політики (укрупнення колгоспів)*, Нью-Йорк: Українсько-американське видавничче товариство, 48 с.
- Полянничев, А., 2018. *Valerie A. Kivelson, Ronald Grigor Suny. Russia's Empires*, New York, Oxford: Oxford University Press, 2017, Контрапункт, №11, апрель. [Online]. Доступно: http://www.counter-point.org/wp-content/uploads/2018/03/kivelson_suny_review_counterpoint11.pdf. (дата звернення 14.03.2020).
- Сова, Г., 1955. *До історії большевицької дійсності (25 років життя українського громадянина в СРСР)*, Мюнхен, 107 с.
- Стадник, П., 1972. *Правда про советську владу в Україні*, Нью-Йорк, 249 с.
- Сулима, О., 1955. *Етапи розвитку російського советського імперіалізму та Україна в р.р. 1941-1954*, Мюнхен: Українське Видавничче Товариство, 23 с.
- Сціборський, М., 1938. *Сталінізм*, Прага, 33 с.
- Сціборський, М., 1942. *Сталінізм*, Прага: Українське видавничче «Пробоем», 47 с.
- Трихрест, М., 1948. *Четверта п'ятирічка московського большевизму 1946-1950 рр.*, 51 с.
- Трохименко, П., 1947. *Московсько-більшовицький імперіалізм на Україні*, 28 с.
- Шульга, М., Ковтун, Ю., 1948. *Московський імперіалізм*. Мюнхен, 23 с.
- Юрченко, О., 1962. *КПУ, її роль і завдання в боротьбі за опанування України*, Мюнхен, 126 с.

References

- Andriievskiy, D., 1958. *Rosijskij kolonializm ta Sovjetsjka imperija* [Russian colonialism and the Soviet empire], Paryzh: Natsionalne vydavnytstvo v Yevropi, 109 s. (in Ukrainian).
- Danko, M., 1947. *SSSR – v'jaznycja narodiv* [The USSR - is a prison of the people], Buenos Aires: Ukrainske vydavnytstvo «Peremoha», 37 s. (in Ukrainian).
- I-s, V., 1952. *Imperializm Moskovshhyny, Rosiji ta Sovetskogho Sojuzu* [The imperialism of Moscow, Russia and the Soviet Union], Toronto, 110 s. (in Ukrainian).
- Kachor, A., 1953. *Ghospodarstvo Ukrajinu v systemi SSSR (na tli chetvertoji p'jatyrichky)* [Ukraine's economy in the USSR (against the background of the fourth five-year plan)], Vinnipeg: Komitet ukraintsiv Kanady, 127 s. (in Ukrainian).
- Koliaska, I., 1970. *Osvita v Radjansjkij Ukrajinu* [Education in Soviet Ukraine] / pereklad z anhliiskoi z dopovnenniamy ta dodatkamy [translation from English with additions and additions], Toronto, 246 s. (in Ukrainian).
- Концепція електронної бібліотеки «Diasporiana» [The concept of the Diasporian electronic library]. URL: <http://diasporiana.org.ua/pro-proekt/> (Accessed: 8th March 2020). (in Ukrainian).
- Kovalevskiy, M., 1955. *Opozitsiini orukhy i natsionalna polityka SSSR (1920-1954)* [Opposition forces and national politics of the USSR (1920-1954)], Miunkhen, 83 s. (in Ukrainian).
- Krylov, I., 1956. *Systema osvity i vykhovannja v Ukrajinu (1917-1930)* [The system of education and upbringing in Ukraine (1917-1930)], Miunkhen, 96 s. (in Ukrainian).
- Libman, M., Miliband, R. *Rozdumi nad antikomuнизмом. Peredmova redaktsii «Jacobin»* [Reflections on Anti-Communism]. URL: <https://commons.com.ua/uk/rozdumi-nad-antikomuнизмом/> (Accessed: 12 th March 2020). (in Ukrainian).
- Marunchak, H. Mykhailo, 1974. *Ukrainci v SRSR poza kordonamy URSR* [Ukrainians in USSR Beyond the Borders of Ukrainian SSR], Vinnipeg, 248 s. (in Ukrainian).
- Mechnyk, S., 1981. *Vid oprychyny do KGB dukhovnistj moskovsjkogho imperijalizmu* [From oprichnina to KGB the spirituality of Moscow imperialism], Miunkhen, 332 s. (in Ukrainian).
- Polianichev, A. A., 2018. *Valerie A. Kivelson, Ronald Grigor Suny. Russia's Empires*, New York, Oxford: Oxford University Press, 2017, Kontrapunkt, 11, April. URL: http://www.counter-point.org/wp-content/uploads/2018/03/kivelson_suny_review_counterpoint11.pdf. (Accessed: 14th March 2020). (in Russian).
- Prichodko, N. *Communism in reality*. Toronto, 64 p. (in English).
- Pyziur, Ye., 1952. *Novyj fraghment sovjetskoji aghrarnoji polityky (ukrupnennja kolghospiv)* [New fragment of Soviet agricultural policy (enlargement of collective farms)], Niu-York: Ukrainsko-amerykanske vydavnyche tovarystvo, 48 s. (in Ukrainian).
- Shulha, M., Kovtun, Yu., 1948. *Moskovskiy imperializm* [Moscow imperialism], Miunkhen, 23 s. (in Ukrainian).
- Sova, H., 1955. *Do istoriji bolshevycjkoi dijsnosti (25 rokiv zhyttya ukrajinsjkogho ghromadjanyna v SRSR)* [To the History of Bolshevik Reality (25 years of life of Ukrainian citizen in the USSR)], Miunkhen, 107 s. (in Ukrainian).
- Stadnyk, P., 1972. *Pravda pro sovetsku vladu v Ukrajinu* [The truth about Soviet power in Ukraine], Niu-York, 249 s. (in Ukrainian).
- Stsiborskyi, M., 1938. *Stalinizm* [Stalinism], Praha, 33 s. (in Ukrainian).
- Stsiborskyi, M., 1942. *Stalinizm* [Stalinism], Praha: Ukrainske vydavnytstvo «Proboiem», 47 s. (in Ukrainian).
- Sulyma, O., 1955. *Etapu rozvytku rosijskogho sovjetskogho imperializmu ta Ukrajinu v r.r. 1941-1954* [Stages of development of Russian Soviet imperialism and Ukraine in the years 1941-1954], Miunkhen: Ukrainske Vydavnytstvo, 23 s. (in Ukrainian).
- Trokhymenko, P., 1947. *Moskovsjko-bilshovycjkij imperializm na Ukrajinu* [Moscow-Bolshevik imperialism in Ukraine], 28 s. (in Ukrainian).
- Trykhrest, M., 1948. *Четверта п'ятирічка московського большевизму 1946-1950 рр.* [Fourth Five Years of Moscow Bolshevism 1946-1950], 51 s. (in Ukrainian).
- Yurchenko, O., 1962. *KPU, jiji rolj i zavdannja v borotjbi za opanuvannja Ukrajinu* [The Communist Party of Ukraine, and her role and task in the struggle to capture Ukraine], Miunkhen, 126 s. (in Ukrainian).

SUMMARY

ACCEPTANCE OF THE SOVIET SOCIAL SYSTEM BY UKRAINIAN EMIGRATION (BASED ON THE MATERIALS OF ELECTRONIC LIBRARY «DIASPORIANA»)

Vasyl Mischanyn

Doctor of History, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Modern History of Ukraine
and Foreign Countries,
SHEE «Uzhhorod National University»

The article will cover the materials of the electronic library «Diasporiana» regarding the perception of Ukrainian social system by Ukrainian emigration. The publications are placed in pdf format in the library, which enables the modern researcher to see a «living» textbook, clearly and correctly design the scientific apparatus. We note that the view of the authors of these works on Sovietization was completely different from the dominant Soviet Union Marxist-Leninist historiography, public speeches of communist ideologues or publications in the censored press. The authors of the studies, on their own part, felt all the charms of Soviet life, and the overwhelming majority of them, for objective reasons, had to leave their homes in 1939, when Western Ukrainian lands were «liberated» by the Red Army troops and Soviet power was established there. Their mission was to expose the «falsity of Kremlin propaganda». The emergence of the Soviet Union, the Diaspora researchers see through the prism of imperial aspirations of Russia and note that instead of the Russian Empire, a new empire - the Union of Soviet Socialist Republics appeared. They are also interested in the conditions and reasons for the creation of the Soviet Union, the role of «Moscow nationalism» in this process, the common and distinguishing features of Russian and Soviet imperialism, etc. Scientists are well versed in the concepts of «Bolshevism», «Stalinism». Conventionally, the works of researchers of the Ukrainian Diaspora, presented in the electronic library «Diasporiana», can be grouped according to the following criteria for the subject of study: «Imperialism», «National policy in the USSR», «Russification», «Role of repressive bodies in support of the state system of the Soviet Union», «Five Years in the USSR», «Communist System of Education» and more. Some works are devoted to the history of Western Ukrainian lands before and after the Second World War, the spread of the Soviet way of life in the countries of Central and Eastern Europe, including Czechoslovakia. But we must state that the dissemination of these or similar works in the Soviet Union was absolutely impossible. In Stalin's time, charges of anti-Soviet warfare involved long periods of detention and even shooting. And even later, the penetration of these books into the USSR through the Iron Curtain was impossible. The appearance of these works, in our view, was intended to counteract communist propaganda.

Keywords: *Sovietization, Soviet Union, Bolshevism, communism, imperialism, Ukrainian emigration, researchers, Library «Diasporiana».*